

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Antemurale Christianitatis? Propaganda antyturecka a wyprawa Jana Olbrachta z 1497 r. w świetle źródeł

Author: Katarzyna Niemczyk

Citation style: Niemczyk Katarzyna. (2019). Antemurale Christianitatis? Propaganda antyturecka a wyprawa Jana Olbrachta z 1497 r. w świetle źródeł. "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne" (Vol. 146, z. 1 (2019), s. 43–61), doi 10.4467/20844069PH.19.003.9567

Uznanie autorstwa - Bez utworów zależnych Polska - Ta licencja zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu zarówno w celach komercyjnych i niekomercyjnych, pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

ANTEMURALE CHRISTIANITATIS? PROPAGANDA ANTYTURECKA A WYPRAWA JANA OLBRACHTA Z 1497 ROKU W ŚWIELE ŹRÓDEŁ

Katarzyna Niemczyk <http://orcid.org/0000-0002-9656-3048>

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ABSTRACT

ANTEMURALE CHRISTIANITATIS? ANTI-TURKISH PROPAGANDA AND JOHANNES OLBRACHT'S CRUSADE IN THE SOURCES

This paper refers to the problem of Johannes Olbracht's crusade of the year 1497, and above all the anti-Turkish propaganda present in many sources concerning this issue. The aim of this paper is to consider the concept of *Antemurale Christianitatis* which became popular at the end of the 15th century and to analyze some of the sources in order to answer the question to what extent this anti-Turkish ideology voiced in these sources was indeed the true reason of Johannes Olbracht's crusade, or whether it was but a propagandist pretext for executing his political goals.

Key words: Johannes Olbracht, Moldova, battle of the Cosmin Forest, Ottoman Empire, Stephen the Great

Słowa kluczowe: Jan Olbracht, Mołdawia, Turcja, bitwa pod Koźminem, Stefan Wielki

Od upadku Konstantynopola w 1453 roku problem ekspansji tureckiej nabrał szczególnego znaczenia. Zagrożenie ze strony Osmanów okazało się znacznie bliższe i bardziej realne¹. Coraz powszechniejsze były więc strach przed ekspansją turecką

¹ Poczucie zagrożenia ze strony Turcji stało się jeszcze większe po zdobyciu przez nią Kilii i Białogrodu w 1484 r. Kilię sultan Bajezid II określił mianem bramy do Mołdawii i Węgier, a Białogród bramą do Polski, Rusi i Chanatu Krymskiego (zob. *Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. 1, ed. E. Veress, s. 38–39). Zdobycie portów umożliwiło Turkom kontrolę nad handlem czarnomorskim Polski i Węgier, Mołdawię pozbawiało zaś ważnego źródła dochodu (zob. L. Pilat, *Between Ottoman Empire and Latin Christendom: Moldavia as Frontier Society in the Late Middle Ages* [w:] *Europe and the "Ottoman World": Exchanges and Conflicts [16th–17th Centuries]*, ed. R.G. Păun, G. Karman, Istanbul 2013, s. 191; idem, *The 1487 Crusade: A Turning Point in*

i świadomość konieczności rozprawienia się z południowo-wschodnim wrogiem. Co raz głośniejsze stawały się zatem nawoływania do zorganizowania krucjaty i obrony kontynentu, wschodnią Europę przedstawiano zaś jako przedmurze chrześcijaństwa. Ideologia antyturecka zdecydowanie przybrała na sile². Prym w szerzeniu antytureckich haseł wiodli zaś humaniści, na przykład Kallimach czy – później – Erazm z Rotterdamu³. W roku 1474 Kallimach, humanista przekonany o konieczności walki z Turcją, został nauczycielem synów Kazimierza Jagiellończyka, w szczególności Fryderyka i Jana Olbrachta⁴. Ten drugi miał być zresztą jego ulubieńcem. Uważano, że Olbracht znajdował się pod silnym wpływem swojego mistrza i kwestia wojny z Turcją stanowić miała dla niego główny cel i sens życia. O tym przekonują nas przynajmniej polskie kroniki wczesnonowożytne oparte na drugiej, ocenzonej przez Jana Łaskiego, wersji Miechowity, a zatem kroniki Bernarda Wapowskiego, Marcina Kromera czy Joachima Bielskiego⁵. Czy jednak faktycznie tak było, czy może ideologia antyturecka i konieczność prowadzenia wojny z Turcją były jedynie wymówką i usprawiedliwiały zupełnie inne cele polityczne? Przecież kroniki, przekonujące nas o antytureckiej postawie Olbrachta, napisali właśnie owi humaniści, wśród których program krucjaty antytureckiej cieszył się wówczas uznaniem, polityką antyturecką

the Moldavian-Polish Relations, „Medieval and Early Modern Studies for Eastern and Central Europe” 2010, t. 2, s. 123–136).

² P. Srodecki, *Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit*, Husum 2015, passim; zob. też: J.M. Bak, *Hungary and Crusading in the 15th Century* [w:] *Crusading in the 15th Century: Message and Impact*, ed. N. Housley, Basingstoke–New York 2004, s. 118; P.W. Knoch, *Poland as a Antemurale Christianitatis in the Late Middle Ages*, „The Catholic Historical Review” 1974, t. 60, nr 3, s. 381–401; W. Weintraub, *Renaissance Poland and Antemurale Christianitatis*, „Harvard Ukrainian Studies” 1979–1980, t. 8–9, nr 2, s. 921–922.

³ *Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486–1516 (Kodeks Zagrzebski)*, oprac. J. Garbaciak, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966, nr 4–7; I. Nagy, *Erasmus a jeho apel na vedenie vojny proti Osmanom* [w:] *Turek na obzore. Z pramenov k uhorsko-osmanským vzťahom*, red. P. Maliniak, I. Nagy, Kraków 2013, s. 9–28; *Nanajvyšš prospešná úvaha o vyhlásení vojny. Turkom pri príležitosti výkladu 28. Žalmu* [w:] *Turek na obzore...*, s. 31–96.

⁴ Philippi Callimachi, *De his quae a Venetis tentata sunt Persis ac Tartaris contra Turcos movendis*, wyd. A. Kempfi, T. Kowalewski, tłum. M. Cytowska, Warszawa 1962, s. 34; J. Garbaciak, *Kallimach jako dyplomata i polityk*, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU, Kraków 1948, ser. II, t. 46, nr 4, s. 33, 38; idem, *Kallimach Filip Buonaccorsi*, PSB, t. 11, Wrocław 1964, s. 495; *Rady Kallimachowe* [w:] M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. 3, Kraków 1841, s. 455–459.

⁵ Pierwotna wersja: Matthias de Myechov, *Chronica Polonorum*, Kraków 1519 (dalej: Miechowita 1), zmieniona wersja: J. Pistorius, *Polonicae Historiae Corpus hoc est, Polonicarum rerum Latini recentiores et veteres scriptores [...]*, Bd. 2, Basileae 1582 (dalej: Miechowita 2); u Miechowity Olbracht nie jawi się jeszcze jako postać, której życiowym celem jest rozprawienie się z Turcją. Taki obraz Olbrachta stworzył dopiero Wapowski: *Kroniki Bernarda Wapowskiego część ostatnia, czasy podługoszowe obejmująca (1480–1535)*, t. 2, ed. J. Szujski, Kraków 1874, s. 22–23 (dalej: Wapowski); *Kronika polska Marcina Bielskiego nowo przez Joachima Bielskiego syna jego wydana*, Kraków 1597 (dalej: Bielski), s. 482; *Kronika polska Marcina Kromera* [...], Sanok 1857 (dalej: Kromer), s. 1326–1327.

usprawiedliwiano zaś i tłumaczono wiele posunięć politycznych⁶. Zagadnienie propagandy dotyczącej „obrony chrześcijaństwa” na przełomie XV i XVI wieku omówił w swej książce Paul Srodecki. To właśnie rozmowa z nim, którą miałam przyjemność odbyć na konferencji w Debreczynie poświęconej Jagiellonom⁷, skłoniła mnie do przyjrzenia się bliżej temu tematowi⁸. Oczywiście aby w pełni rozpatrzyć cel wyprawy Olbrachta, należałoby uwzględnić wpływ Kallimacha na królewicza i szerokie tło geopolityczne, związane z relacjami na linii Polska–Litwa–Mołdawia–Turcja–Chana Krymski–Moskwa, które bez wątpienia przyczyniły się do podjęcia wyprawy przez króla polskiego, a także dokonać analizy dostępnych źródeł i kwestii propagandowych. Ta niezwykle szeroka tematyka wykracza jednak poza możliwości objętościowe niniejszego tekstu i nie jest jego celem. W tym artykule chciałabym się skupić na częściowej analizie podstawy źródłowej, moim celem jest bowiem spojrzenie na kwestię propagandy antytureckiej pojawiającej się w źródłach późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych oraz próba odpowiedzi na pytanie, czy powszechnie głoszona w nich wojna z Turcją była w rzeczy samej jedynym zamiarem polskiego monarchy. Wyprawa Olbrachta z 1497 roku, podobnie jak większość wydarzeń polsko-mołdawskich, jest różnie przedstawiana w źródłach polskich, rumuńskich i tureckich. Postaram się scharakteryzować te, które umożliwiają lepsze naświetlenie wyprawy Olbrachta, tak by można było odpowiedzieć na zadane powyżej pytanie. Analiza wszystkich możliwych źródeł wykracza niestety poza ramy tego artykułu⁹.

W moim przekonaniu w badaniach nad wyprawą bardzo istotne są postanowienia zjazdu w Lewoczy i kwestia rywalizacji z Węgry. Zjazd ten został zapowiedziany na kwiecień 1494 roku. Mieli przybyć wszyscy bracia Jagiellonowie: Jan Olbracht, Aleksander, Fryderyk, Zygmunt oraz Władysław, lecz Aleksander na spotkaniu się nie pojawił. Na zjeździe miały zapaść istotne decyzje w sprawie polityki mołdawskiej i tureckiej Jagiellonów. Niestety, chociaż trwał trzy tygodnie, nie dysponujemy zbyt wieloma przekazami na jego temat. Nie jest jednak zgodny z prawdą powszechnie powielany pogląd, że nie zachował się żaden dokument ze zjazdu. W archiwum w Sibiu (Rumunia) znajdują się bowiem trzy dokumenty wystawione przez Władysława II

⁶ J. Smołucha, *Papiestwo a Polska w latach 1484–1526. Kontakty dyplomatyczne na tle zagrożenia tureckiego*, Kraków 1999, s. 60; F. Papée, *Jan Olbracht*, Kraków 2006, s. 58, 61.

⁷ The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations. International Conference and Roundtable, 10–11 April 2015, Department of History, University of Debrecen, Debreczyn, Węgry.

⁸ P. Srodecki, op. cit., s. 217–265; zwieńczeniem prowadzonych przeze mnie badań nad relacjami polsko-mołdawskimi będzie przygotowana dysertacja dotycząca polityki mołdawskiej królów polskich w pierwszej połowie XVI w.

⁹ Stan badań nad wspomnianym tematem przedstawiłam w artykule: *Wyprawa Jana Olbrachta z 1497 r. w historiografii polskiej* [w:] *Związki polsko-rumuńskie w historii i kulturze*, red. E. Wierszewska-Calistru, K. Stempel-Gancarczyk, Suczawa 2018, s. 98–110, dlatego w tym artykule, z powodu ograniczeń objętościowych, nie będę go już przytaczać. W znacznym uproszczeniu można podzielić historyków badających problem wyprawy Olbrachta na dwie grupy: pierwszą, przekonaną o tym, że oficjalnie głoszone przez Olbrachta hasło walki z Turcją było także jego właściwym zamiarem, i drugą, podejrzewającą, iż propaganda antyturecka była jedynie wymówką usprawiedliwiającą chęć zdobycia Mołdawii. Stan badań rumuńskich zob. S.S. Gorovei, M. M. Szekeley, *Princeps omni laude maior. O istorie o lui Stefan cel Mare*, Sfanta Manastire Putna 2005, s. 319 i n.

w czasie zjazdu w Lewoczy¹⁰, a kolejny rękopis jest w archiwum w Budapeszcie¹¹. Z kolei 4 maja został wydany dokument Władysława II dla Norymbergii, potępiający roszczenia miasta wobec Brandenburgii¹², a 5 maja dokument rozstrzygający sprawę zabudowy miejskiej Wrocławia¹³. Wspomniane pisma nie dają jednak wglądu w omawiane na zjeździe problemy mołdawskie. Ten brak źródeł utrudnia nie tylko zrekonstruowanie przebiegu zjazdu, ale także podjętych tam decyzji. Dysponujemy jedynie przekazem Miechowity (w dwóch wersjach, o których za chwilę), przekazem Bonfiniego, instrukcją poselską Władysława II i plotkami obecnymi w przeróżnych źródłach.

Kronika Miechowity jest jednym z najważniejszych źródeł dotyczących zjazdu i wyprawy mołdawskiej z tego względu, że to na nią powoływały się kolejne kroniki: Wapowskiego czy Kromera. Pierwotny tekst Miechowity z 1519 roku został tymczasem zmieniony najpewniej przez Jana Łaskiego i wydany ponownie, już ocenzurowany, w 1521 roku. Według autora (w obydwu wersjach) w czasie zjazdu w Lewoczy podjęto rozmaite decyzje w sprawach mołdawskich i tureckich, lecz jak wspomina Miechowita, wszelkie traktaty zostały skasowane, a podjęte decyzje anulowane. Zasadnicza różnica pomiędzy obiema wersjami polega na sformułowaniu celu wyprawy z 1497 roku. O ile bowiem w pierwszej wspomina się o wyprawie przeciw Mołdawii, o tyle w drugiej, przeredagowanej wersji jest już mowa o wyprawie antytureckiej¹⁴. W pierwszym wydaniu Miechowity zostały malowniczo przedstawione rozmaite złowróźbne znaki, które miały zwiastować ogromną klęskę planowanej wyprawy: królewski koń utonął, odprawiającemu mszę księdzu Hostia trzy razy spadła na ziemię itd.¹⁵ W opisach tych zaznacza się wzburzenie autora, najwyraźniej niechętnego planom polskiego monarchy. W drugim wydaniu albo takich przestróg nie odnajdujemy w ogóle, albo są one mocno zrelatywizowane: koń wprawdzie utonął, ale królowi nic się nie stało; Hostia spadła, ale tylko raz i natychmiast ją podniesiono¹⁶. Przed wyprawą przeciw „niewiernym” tego typu złowróźbne znaki były przecież niewskazane. Owo drugie, przeredagowane wydanie Miechowity dało pole do rozmaitych domysłów i analiz. Na nim także oparli swoje prace Wapowski i Kromer. To właśnie Bernard Wapowski stworzył obraz pozostającego pod silnymi wpływami Kallimacha króla Olbrachta, którego życiowym celem była walka z Turcją, chociaż kronikarz

¹⁰ Direcția Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale ale României, Colecția de documente medievale, Serie U.II (Inventar 25), nr 557, 558, 561.

¹¹ Magyar Országos Levéltár (Budapest), nr 24771; zob. też: N. Tibor, *A gróf és a herceg magánháborúja*, „Századok” 2014, nr 148 (2), s. 399.

¹² F. Wagner, *Der Schwäbische Bund und die fränkischen Hohenzollern*, „Forschungen zur deutschen Geschichte” 1885, Bd. 25, s. 507. (Autor powołuje się na dokumenty z Archiwum w Norymberdze. Mimo prowadzonych poszukiwań nie udało mi się, jak dotąd, odnaleźć oryginałów tych dokumentów).

¹³ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Dokumenty miasta Wrocławia nr 6029, kopia z XVII w.: nr 6030.

¹⁴ Miechowita 1, cap. LXXV, s. 349; Miechowita 2, cap. LXXV, s. 349.

¹⁵ Miechowita 1, cap. LXXV, s. 349; A. Borzemski, *Kronika Miechowity. Rozbiór krytyczny*, Kraków 1890, s. 72; A. Lewicki, *Król Jan Olbracht o klęsce bukowińskiej r. 1497*, „Kwartalnik Historyczny” 1893, t. 7, s. 24–25.

¹⁶ Miechowita 2, s. 349–350; A. Borzemski, op. cit., s. 72; A. Lewicki, op. cit., s. 24–25.

przyznaje, że w trakcie zjazdu w Lewoczy władca mówił o zamiarze osadzenia na tronie mołdawskim Zygmunta¹⁷. W celu ugruntowania własnych przekonań kronikarz nie stroni nawet od przesuwania wydarzeń w czasie. Pod rokiem 1497 pisze on bowiem, że do podjęcia antytureckiej wyprawy skłoniły Olbrachta dwa najazdy tureckie na wybrzeże adriatyckie. W reakcji na to wydarzenie polski król wysłał posła Krzesława z Kurozwęk do Stefana Wielkiego, zapowiadając na wiosnę wyprawę antyturecką. W rzeczywistości owe najazdy nastąpiły jednak dopiero w kwietniu i czerwcu 1497 roku¹⁸, tymczasem Krzesław z Kurozwęk bawił u Stefana już na początku 1497 roku¹⁹. Kronikarz opuścił także długie fragmenty Miechowity, w których była mowa o wszelakich złych wróżbach towarzyszących wyprawie Olbrachta. Te bowiem nie pasowały Wapowskiemu do koncepcji wyprawy w obronie wiary chrześcijańskiej i walki z „niewiernymi”. Kromer wspomina natomiast, że „udawano i wierzono pospolicie, że to on [tj. Jan Olbracht] ziemię wołoską podbić przymyśliwając, dla zamyslenia oczu Stefanowi wojewodzie, o tureckiej wojnie posłuch umyślnie puścił”²⁰. Bielski z kolei przekonuje o antytureckiej postawie Olbrachta i chęci pomśzczenia Władysława Warneńczyka, ale przyznaje również, że monarsze polskiemu przyświecał jeszcze jeden – ustalony zresztą w czasie zjazdu lewockiego – cel, a mianowicie: usunięcie z tronu mołdawskiego Stefana Wielkiego i osadzenie na nim Zygmunta. Dopiero po zrealizowaniu tego zamiaru Olbracht miałby planować wojnę z Turcją²¹. W każdej zatem ze wspomnianych kronik, mimo forowania antytureckiej postawy polskiego króla, jest mowa o planach Olbrachta snutych na zjeździe lewockim, a dotyczących osadzenia na mołdawskim tronie Zygmunta.

Dodatkowych informacji na temat zjazdu w Lewoczy udziela nam Antonio Bonfini, włoski humanista, nadworny historyk władcy Węgier Macieja Korwina i autor historii Węgier, który dosyć dokładnie opisuje sam przebieg zjazdu, o podjętych tam decyzjach mówi jednak zdecydowanie mniej. Autor wspomina, że zjazd w Lewoczy był demonstracją siły Jagiellonów. Planowano tam podjąć dyskusję o problemach polsko-węgierskich i zawrzeć porozumienie przeciw „wrogowi”²². O jakiego jednak

¹⁷ Wapowski, s. 20.

¹⁸ Wapowski, s. 22–23; S. Lukas, *O rzekomej wyprawie na Turka z r. 1497* [w:] *Album uczącej się młodzieży polskiej poświęcony J.I. Kraszewskiemu z powodu jubileuszu jego pięćdziesięcioletniej działalności literackiej*, Lwów 1879, s. 4.

¹⁹ Miechowita 2, s. 240; Wapowski, s. 22–25; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań 1996, s. 168, 174–175; F. Papée, op. cit., s. 127–128; O. Górka, *Białogród i Kilia a wyprawa z 1497 r.* [w:] *Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, wydział II, t. 25, Warszawa 1932, s. 70–71; W. Kujawski, *Krzesław z Kurozwęk jako wielki kanclerz koronny i biskup wrocławski*, Warszawa 1987, s. 73; K. Niemczyk, *Kamienieccy herbu Pilawa. Z dziejów kariery i awansu szlachty polskiej do 1535/1536 roku*, Katowice 2016, s. 148.

²⁰ Kromer, s. 1326.

²¹ Bielski, s. 482–484.

²² A. Bonfini, *Rerum Hungaricarum Decades quatuor cum dimidia... per Joannem Sambucum*, Francofurti 1581 (dalej: Bonfini), s. 714–715; L. Finkel, *Zjazd Jagiellonów w Lewoczy*, „Kwartalnik Historyczny” 1914, R. 28, s. 328; F. Wagner, op. cit., Bd. 22 (1882), s. 316–327, Bd. 25 (1885), s. 465–510 (szczególnie s. 507–508); H. Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich, und Europa an der Wende zu Neuzeit*, Bd. 2, München 1975, s. 149–161; *Urkunden zur Geschichte des Schwäbischen Bundes (1488–1533)*, hrsg. K. Klüpfel, Bd. 1, Stuttgart 1846, s. 110 i n.

wroga chodziło, autor nie wyjaśnia. Również zaufany cesarza Maksymiliana, Christoph von Lichtenstein, 5 marca 1494 roku donosił cesarzowi, że dochodzą go słuchy od jego węgierskich „dobrych przyjaciół”, iż polski król i jego bracia – władcy Węgier i Litwy – organizują zjazd „w Czaławiu lub okolicach” i mają tam zawrzeć jakieś traktaty i układy. Lichtenstein nie wie, czego one dotyczą, ale obiecuje się dowiedzieć²³. Dalsze jego relacje niestety się nie zachowały. Najwyraźniej Maksymilian nie był pewien, czy celem zjazdu nie jest przypadkiem zwanie układu przeciw jego osobie, skoro 8 kwietnia wydał instrukcję dla posłów do Iwana III, aby odnowić układ skierowany najpewniej przeciw Jagiellonom. Instrukcja jednak nie została wysłana²⁴. Wydaje się, że chociaż kwestia Maksymiliana, dążącego przecież do przejęcia władzy na Węgrzech, nie mogła zostać na zjeździe pominięta, to nie był on osobą, przeciw której został wymierzony układ Jagiellonów. W owym czasie Maksymilian zaangażował się w konflikt z Francją, zawieranie sojuszu przeciw niemu nie miałoby więc większego sensu. Bez wątpienia na zjeździe musiała zostać poruszona jeszcze jedna, niezwykle istotna kwestia, a mianowicie problem zagrożenia tureckiego, który miał ogromne znaczenie szczególnie dla Węgier. Owego „wroga” wspomnianego przez Bonfiniego dopatrywałabym się zatem raczej w Turcji, na co zdają się również wskazywać inne źródła, o których napiszę poniżej.

Kolejnymi źródłami są instrukcja poselska dla marszałka czeskiego Václava Čiĉ (lub Čeĉ) Nemyčevsi²⁵, wysłanego przez Władysława II do Olbrachta oblegającego Suczawę w 1497 roku, oraz instrukcja Olbrachta dla posłów: arcybiskupa lwowskiego Andrzeja Róży Boryszewskiego i marszałka Rafała Leszczyńskiego, wysłanych do Władysława II już po zakończeniu wyprawy, w odpowiedzi na zarzuty Václava Čiĉa²⁶. W pierwszej z wymienionych instrukcji Władysław zarzucał bratu złamanie postanowień z Lewoczy. Mowa była wówczas bowiem o wyprawie antytureckiej, o której wspominał także wysłany przez Olbrachta w lutym 1497 roku do Pragi Jan Chodecki, tymczasem Olbracht, jak podejrzewa Władysław, miał raczej na celu zdobycie Mołdawii, usunięcie tamtejszego hospodara z tronu i osadzenie na nim Zygmunta. Władysław podejrzewał również, że Olbracht przygotowania do wyprawy mołdawskiej potajemnie czynił już od trzech lat (tj. od 1494 r., czyli od zjazdu w Lewoczy), on zaś dowiedział się o tym jedynie z plotek. Wobec tego Węgrzy czuli się w obowiązku bronić hospodara, ponieważ działanie polskiego króla narażało zarówno Polskę, jak i Węgry na niebezpieczeństwo tureckie²⁷. W odpowiedzi udzielonej w grudniu 1497 roku polski król zarzekał się, że wyprawa była zorganizowana przeciw „niewiernym”. Przypominał też, że nie złamał postanowień z Lewo-

²³ *Urkunden, Briefe und Aktenstücke zur Geschichte Maximilians I. und seiner Zeit*, hrsg. J. Chmel, Stuttgart 1845, nr 28.

²⁴ Ibidem, nr 32; L. Finkel, op. cit., s. 336.

²⁵ W Kodeksie Zagrzebskim błędnie wspomniano o marszałku węgierskim Władysławie Lassonczym. Kwestię tę sprostował K. Baczkowski, zob. idem, *Kto był posłem Władysława II pod Suczawą w 1497 r.*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 1997, z. 123, s. 151–153.

²⁶ Kodeks Zagrzebski, s. 25, nr 13, 14.

²⁷ Ibidem, nr 13.

czy, co zarzucał mu węgierski poseł, ponieważ zdecydowano tam o ataku na Kilię i Białogród celem ich zdobycia i przekazania Mołdawii (*castra illa, que per Turcum recepta erant, Voievode Moldavie recuperarentur*). Mowa jest również o tym, że Stefan Wielki popierał tę wyprawę, ale w jej trakcie zmienił zamiar i opowiedział się po stronie Turcji. Jednocześnie wysłał posłów do Olbrachta – kanclerza Tăutuła i skarbnika Isaaca²⁸ – domagających się wycofania wojsk polskich z Mołdawii. Olbracht posłów pojmał i wysłał do Lwowa, sam zaś ruszył na Suczawę. Również Bartłomiej Drágffy z 12 000 Węgrów walczył po stronie przeciwników. Olbracht zapewniał, że chciał wysłać poselstwo do władcy Węgier, ale zobaczywszy, że zmierzają do niego posłowie Władysława, zaniechał tego i udał się pod Suczawę. Tam właśnie dotarło do niego poselstwo Václava Čiča z żądaniem opuszczenia Mołdawii i sprzeciwiające się osadzeniu na tronie Zygmunta²⁹. W tłumaczeniach Olbrachta widać jednak pewną nieścisłość. Pierwszy ze wspomnianych dokumentów urywa się, wobec czego nie znamy dokładnej daty jego wystawienia. Kierowany jest on jednak do Olbrachta znajdującego się już *in Moldavia*. Václav Čič został wysłany do monarchii polskiej dopiero w odpowiedzi na posunięcie króla polskiego, czyli atak na Suczawę. Tymczasem Olbracht tłumaczy, że dopiero po zdradzie Stefana podjął decyzję o ataku na Mołdawię. W tym momencie widział już zmierzających do niego posłów węgierskich, lecz mimo to kontynuował marsz na Suczawę i rozpoczął jej oblężenie. Wówczas dogoniło go poselstwo Václava Čiča. W relacji Olbrachta poselstwo węgierskie, przybywające z zarzutami ataku na Stefana Wielkiego, musiałoby więc zostać wysłane przez Władysława, zanim ten atak nastąpił. Jak bowiem wytłumaczyć fakt, że w momencie podjęcia przez Olbrachta decyzji o ataku na Suczawę poselstwo węgierskie już ku niemu zmierzało i było przez króla widziane? Albo w tłumaczeniach Olbrachta jest jakaś nieścisłość, albo Węgrzy od początku podejrzewali, że Olbracht planuje uderzenie na Mołdawię i już kwestia pojmania posłów mołdawskich wzbudziła tak spore obawy, iż wystosowano do króla polskiego poselstwo. Finkel, analizując instrukcję Olbrachta, był zdania, że Władysław nie oskarżał go o złamanie postanowień zjazdu w Lewoczy³⁰, ale postanowień sejmów polskich. Wątpliwości zdaje się jednak rozwiewać tekst instrukcji poselskiej dla Václava Čiča, na którą to odpowiadał we wspomnianym dokumencie Olbracht. W owej instrukcji sformułowano bowiem zarzut o złamanie *tractatus inter nos et eius majestatem in primis in conventu nostro Leucoviensi*³¹, a odpowiadając na tę instrukcję, Olbracht musiał nawiązywać do zjazdu w Lewoczy, a nie postanowień zawartych na sejmach polskich. Olbracht był zatem oskarżany przez brata o atak na Mołdawię i chęć osadzenia

²⁸ Imiona posłów przybyłych do Lwowa wymieniają: *Letopisețul de la Bistrița 1359–1506* [w:] *Cronice inedite atîngătoare de Istoria Românilor*, ed. I. Bogdan, Bukarest 1895 (tzw. Kronika Bystrzycka), s. 59; *Letopisețul Anonim al Moldovei* [w:] *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, București 1959, s. 20; *Letopisețul de la Putna II* [w:] *Cronicile slavo-române...*, s. 65; *Chronica Moldo-Polona* [w:] *Cronicile slavo-române...*, s. 171.

²⁹ Kodeks Zagrzebski, nr 14; *Liborius Naker Tagebuch über den Kriegszug des Hochmeisters Johann v. Tiefen gegen die Türken im J. 1497* [w:] *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. 5, Leipzig 1874 (dalej: Naker), s. 312; A. Lewicki, op. cit., s. 5 i n.

³⁰ L. Finkel, op. cit., s. 340.

³¹ Kodeks Zagrzebski, nr 13.

na tamtejszym tronie Zygmunta wbrew wcześniejszym układom i postanowieniom. Z tego zaś wynika, iż Olbracht takie plany i zamiary musiał snuć już wcześniej (jak zarzuca mu Władysław – od trzech lat, czyli od zjazdu lewockiego) i Władysław miał tego świadomość.

Kolejne źródło to dziennik z czasów wyprawy z 1497 roku autorstwa Liboriusa Nakera – sekretarza wielkiego mistrza zakonnego Johanna von Tieffena. Naker towarzyszył swemu panu w trakcie wspomnianej ekspedycji. Wspomina on o krążących plotkach, jakoby polskiemu królowi wyprawa ta miała posłużyć do osadzenia na tronie mołdawskim brata Zygmunta³². Naker wspomina również, że szlachcic imieniem Marcin informował wielkiego mistrza, że Olbracht nie ma na celu uderzenia na Turcję, ale wygnanie wojewody mołdawskiego. Szlachcic opowiadał dalej, że Stefan Wielki, mimo że był lennikiem polskim, stał się przed 30 laty czynszownikiem Turcji wskutek braku pomocy i poparcia ze strony poprzedniego monarchy polskiego (tj. Kazimierza Jagiellończyka). Mimo że gospodar prosił króla o pomoc, nie doczekał się jej. Zmuszony był więc płacić trybut Turcji. Zastanawiając się zaś, w jaki sposób ograniczyć wydatki ze skarbu własnego gospodarstwa, wziął na żołąd Rusina zwanego Muchą i polecił mu z pomocą tatarską raz po raz pustoszyć południowo-wschodnie krańce państwa polskiego, by zebrać pieniądze niezbędne do zapłacenia trybutu. Młodego Olbrachta często wożono zatem na Podole, by zobaczyć skalę zniszczeń zadaną „przez Wołocha” i nakłonił ojca do podjęcia wyprawy. Według Nakera Kazimierz jednak zwlekał z podjęciem wyprawy pod wpływem królowej, która otrzymywała liczne podarki od hospodara. Również Olbracht zaraz po przejęciu władzy wahał się, ale koniec końców wyruszył celem usunięcia hospodara z tronu³³.

W litewskich i ruskich dokumentach oraz latopisach mamy potwierdzony udział oddziałów litewskich w wyprawie. Wiadomości dotyczące jej celu są jednak mętne³⁴. Litewska kronika, tzw. kronika Bychowca, wspomina o dwutygodniowym spotkaniu w Lewoczy z udziałem Aleksandra (co, jak wiadomo, nie jest zgodne z prawdą), które jednak miało przebiegać w wielkiej tajemnicy. Ustalenia na temat wspólnej wyprawy zostały przez Olbrachta i Aleksandra podjęte później, najpewniej w trakcie spotkania w Parczewie w 1496 roku³⁵. Wówczas Stefan Wielki i Mengli Girej określili zostali mianem wrogów Wielkiego Księstwa³⁶. Sam Aleksander w trakcie wyprawy z 1497 roku, zapytany przez panów litewskich o jej cel, zarzekał się, że nic nie

³² Naker, s. 312; o takich zamiarach wspomina też Kromer, s. 1328.

³³ Naker, s. 306–307.

³⁴ *Hustinskaja lietopis* [w:] *Scriptores Rerum Polonicarum* (dalej: SRP), t. 2, s. 304, 312; T. Narbutt, *Pomniki do dziejów litewskich pod względem historycznym, dyplomatycznym, geograficznym itp.* (dalej: *Kronika Bychowca*), Wilno 1846, s. 64–66; Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV–XVI вв., собр. В.А. Уляницким, Москва 1887 (dalej: *Uljanickij*), s. 147.

³⁵ *Suprasł'skaâ rukopis': soderžašaâ novgorodskuû i kievskuû sokašennnâ letopisi*, oprac. M.A. Obolenskij, Moskwa 1836, s. 143; *Sbornik Imperatorskogo Russkogo Istoriceskogo Obszczestwa*, t. 35, ed. S. Biełokurov, St. Petersburg 1882, s. 225; L. Kolankowski, *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1: 1377–1499, Warszawa 1930, s. 386.

³⁶ *Sbornik...*, s. 225; L. Kolankowski, op. cit., s. 386.

może na ten temat powiedzieć³⁷. W czasie przygotowań do wyprawy Olbracht wysłał natomiast list do wielkiego księcia, próbując go nakłonić do jak najszybszego zrealizowania planów małżeńskich z córką Iwana III celem zapewnienia sobie spokoju na granicy wschodniej w okresie planowanej wyprawy³⁸. Aleksander był ponadto zobowiązany do udzielenia pomocy wojskowej³⁹. O całym przedsięwzięciu wiedział także Iwan III, którego przez posła Iwana Sapiechę oficjalnie zaproszono do sojuszu⁴⁰, a który polecił Aleksandrowi, aby ten nie pomagał bratu w wyprawie „na Wołocha”. Aleksander w osobnym poselstwie tłumaczył, że celem podjętych działań byli Tatarzy, a nie Stefan mołdawski, w co Iwan III raczej nie uwierzył⁴¹. Na wszelki wypadek, ażeby związać ewentualne siły moskiewskie spieszące Stefanowi z pomocą, w trakcie samej wyprawy oddziały Aleksandra zatrzymały się bowiem w Braclawiu i nie kontynuowały marszu. Ich celem miała być obserwacja i ewentualna reakcja na poczynania Iwana⁴². Do Braclawia dotarło wspomniane poselstwo Iwana z żądaniem zaniechania wyprawy, na skutek czego Aleksander wysłał z pomocą Olbrachtowi oddziały Stanisława Kiszki, które jednak przybyły na miejsce dopiero 29 października, a zatem już po klęsce pod Koźminem⁴³. Źródła ruskie i litewskie informują także, że istniał spory problem związany z koniecznością uposażenia Zygmunta, o czym wspominają między innymi Kronika Bychowca i, przede wszystkim, instrukcje poselskie Aleksandra⁴⁴. Po śmierci Kazimierza Jagiellończyka Zygmunt pozostał bowiem bez uposażenia, zadowolając się jedynie pieniędzmi otrzymywanymi od Olbrachta. Nie odpowiadało to jednak ambicjom Zygmunta, który raz po raz domagał się wydzielania mu terytorium. Olbracht miał szczególnie za złe Aleksandrowi brak jakiegokolwiek pomocy, Elżbieta Rakuszanka udała się więc wraz z Fryderykiem Jagiellończykiem do Wilna, zobowiązując Aleksandra do uposażenia brata. Ten jednak zwlekał ze spełnieniem tego zobowiązania. Zniecierpliwiony Zygmunt słał zatem kolejne poselstwa do księcia litewskiego⁴⁵. Aleksander w instrukcji poselskiej z kwietnia 1496 roku

³⁷ Kronika Bychowca, s. 64–65.

³⁸ Szerzej zob. L. Finkel, op. cit., s. 20–21.

³⁹ Kronika Bychowca, s. 65; zob. też: A. Borzemski, op. cit., s. 68–69.

⁴⁰ *Lietuvos Metrika (1426–1506)*, knyga 5, wyd. E. Banionis, Vilnius 1993, s. 120 (list spisany w Wilnie 10 V 1497 r., dostarczony przez Sapiechę); Сборник Императорского Русского исторического общества, Вып 35, СПб 1882, s. 233; I. Czamańska, *Moldawia i Wołoszczyzna...*, s. 168; K. Pietkiewicz, *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Oświęcim 2014, s. 38.

⁴¹ Uljanickij, s. 147; S. Lukas, op. cit., s. 7; A. Borzemski, op. cit., s. 69.

⁴² Uljanickij, s. 147; A. Borzemski, op. cit., s. 69.

⁴³ Z. Spierański, *Po klęsce bukowińskiej 1497 r. Pierwsze najazdy Turków na Polskę*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1963, t. 9, cz. 1, s. 47; L. Kolankowski, op. cit., s. 437; F. Papée, op. cit., s. 152–154.

⁴⁴ Kronika Bychowca, s. 63; instrukcja poselska dla posłów Aleksandra do Olbrachta i matki w odpowiedzi na kwestie zaopatrzenia Zygmunta zob. *Akty odnoszące się do historii Zapadnoj Rossnii sobrannoje izdanoje archeograficeskoju komissieju*, t. 1, St. Petersburg 1846 (dalej: *Akty*), nr 135 (dok. I–VI); szeroko o konieczności uposażenia Zygmunta zob. S. Lukas, op. cit., s. 7–11.

⁴⁵ Kronika Bychowca, s. 63; *Akty*, nr 135 (dok. I–VI). Zygmunt wysłał do Aleksandra wojewodę rawskiego Hieronima, ale odpowiedź udzielona przez Stanisława Pietraszkiewicza (Aleksander naradzi się w tej sprawie z braćmi i matką) nie zadowoliła Zygmunta. Wystosował więc kolejne poselstwo w oso-

zwracał się z prośbą o radę do matki, Olbrachta i Fryderyka. Skarżył się na natarczywość Zygmunta i zarzekał się, iż mimo najszczerzych chęci nie jest w stanie wydzielić bratu ziemi z księstwa litewskiego⁴⁶. Pojawiły się nawet plany przekazania Zygmuntovi części ziemi kijowskiej, na co z wielkim oburzeniem zareagował Iwan III i przez posłów napominał swą córkę, by wyperswadowała ten pomysł mężowi⁴⁷. Problem uposażenia Zygmunta na pewno istniał i bracia starali się znaleźć rozwiązanie. O ile jednak Olbracht traktował tę sprawę priorytetowo i Mołdawia wydawała się mu najlepszym rozwiązaniem, o tyle dla Władysława węgierskiego kwestia ewentualnego zaognienia relacji z Turcją i utrzymania zwierzchnictwa Węgier nad Mołdawią była problemem nadrzędnym.

Dysponujemy jeszcze sprawozdaniem złożonym przez posła polskiego na sejmie we Freiburgu, Mikołaja Rozembarskiego⁴⁸, który przekonywał, że wyprawa została zorganizowana przeciw niewiernym⁴⁹, a także listami Stefana Wielkiego, kronikami tureckimi oraz źródłami rumuńskimi, o których wspomnę w dalszej części tekstu. O wojnie *versus Kyliam* wypominają z kolei księgi rachunkowe miasta Lwowa⁵⁰. W rachunkach z dworu Zygmunta Starego z roku 1497 jako cel wyprawy Olbrachta wyraźnie wskazano Mołdawię (*in conflictu Moldaviensi; ante exitum versus Moldaviam*). Mowa jest o tym, że w trakcie udziału Zygmunta w wyprawie *de Moldavia* zgubione zostały stare księgi rejestrowe (*perditum*) i z tego względu muszą zostać założone nowe⁵¹. Źródła weneckie przekonują natomiast o krucjacie antytureckiej oraz o zaskoczeniu, jakim była dla Jagiellonów wroga postawa hospodara. Takie wszak zapewnienia wygłaszał Olbracht i najwyraźniej dyplomacja zachodnia wierzyła w nie⁵². Tymczasem wiemy, że Olbracht wysłał do Stefana Wielkiego posła Krzesława z Kurozwęk z zamiarem przekonania go do wspólnej wyprawy przeciw Turcji⁵³. Odpowiedź, jaką Krzesław otrzymał od hospodara, budziła jednak wiele obaw i sam Kurozwęcki odradzał Olbrachtowi wyprawę⁵⁴, a zatem – wbrew temu,

bie Krzysztofa Szydłowieckiego z żądaniem wydzielenia mu władztwa. W odpowiedzi na te właśnie żądania Aleksander wysłał wspomniane poselstwo z kwietnia 1496 r. do Olbrachta i matki. S. Lukas, op. cit., s. 7–11; F. Papée, op. cit., Kraków 2006, s. 111.

⁴⁶ Akty, nr 135 (dok. I–VI).

⁴⁷ Akty, nr 135 (dok. I–VI), nr 136.

⁴⁸ K. Baczkowski, *Rozembarski Mikołaj*, PSB, t. 32, Wrocław 1989–1991, s. 384–387, szerzej zob. Z. Kowalska, *Mikołaja Rozembarskiego traktat z roku 1499 o pochodzeniu Tatarów*, Kraków 1992.

⁴⁹ Uljanickij, s. 139.

⁵⁰ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei si Cetatii Alba*, Bucaresti 1899, nr 8; J. Smołucha, *Papiestwo...*, s. 68.

⁵¹ Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmána Slezska a Lužic, z let (1493) 1500–1507, ed. P. Kozák, Opawa 2014, s. LVI–LVII.

⁵² *I Diarii di Marino Sanudo*, a cura di F. Stefani, G. Berchet, N. Barozzi, t. 1, Venezia 1879, s. 756–757; O. Cristea, *A Strange Tail: King John Alberts Moldavian Campaign (1497) in Marino Sanudo's diari*, „Medieval and Early Modern Studies for Central and East Europe” 2013, t. 5, s. 120 i n.

⁵³ Wapowski, s. 22; Bielski, s. 484; I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna...*, s. 168, 174–175; F. Papée, op. cit., s. 127–128; O. Górka, op. cit., s. 70–71; W. Kujawski, op. cit., s. 73; K. Niemczyk, *Kamienieccy...*, s. 148.

⁵⁴ Ibidem.

co mówią weneckie źródła – Jagiellonowie mieli świadomość wrogiej postawy hospodara i nie mogli być nią zaskoczeni w trakcie wyprawy. Możliwe raczej, że Olbracht celowo zignorował ostrzeżenia Kurozwęckiego, liczył bowiem na to, że brak zgody hospodara na przemarsz przez jego ziemie stanie się pretekstem do ataku na państwo Stefana. Tym samym król zrealizowałby swoje zamierzenia lewockie, które wskutek stanowiska brata musiał oficjalnie zarzucić. Stefan Wielki, zawiadomiony o planach polskiego króla przez swego przyjaciela Baltłomieja Drágffy de Belthwek, obecnego na zjeździe lewockim, obawiał się tymczasem zamiarów Olbrachta⁵⁵. Z dokumentów i kronik tureckich dowiadujemy się bowiem, że zwrócił się on bezpośrednio do sułtana, informując go, że Polska planuje wojnę. Nie był wprawdzie pewien, przeciwko komu jest ona wymierzona, ale zobowiązał się udzielić sułtanowi wszelkiej pomocy, licząc zapewne na wsparcie z jego strony. W liście do niego wspominał także, iż armia węgierska zebrała się w Siedmiogrodzie⁵⁶. W odpowiedzi sułtan polecił gospodarowi uderzyć na Siedmiogród. Stefan jednak tłumaczył, że nie może tego zrobić, gdyż sam obawia się uderzenia Tatarów krymskich⁵⁷. Najpewniej z nieufnością względem Polski można także wiązać niedatowany list hospodara do sułtana, w którym prosił go o pomoc⁵⁸, oraz wysłanie posła mołdawskiego logofeta Tăutulă do Turcji⁵⁹.

Zachowanie zarówno Stefana Wielkiego, jak i Władysława II pozwala przypuszczać, że w plotkach ze zjazdu lewockiego może być sporo prawdy. Władysław wyraził jednak zgodę na odzyskanie Kili i Białogrodu, ale podkreślił wyraźnie, że nie może być mowy o żadnej wojnie z hospodarem mołdawskim. Zobowiązał również brata, by nie podejmował on żadnej decyzji w sprawie Mołdawii bez wiedzy i zgody Stefana Wielkiego⁶⁰. Zapewne nie robiłby tego, gdyby Olbracht nie przejawiał wspomnianych zamiarów. Również poselstwo Václava Čiča, zarzucające złamanie postanowień lewockich i oskarżające o chęć osadzenia w Mołdawii Zygmunta, zdaje się potwierdzać, że Olbracht takie zamiary w czasie zjazdu rzeczywiście miał.

⁵⁵ Szerzej na ten temat zob. K. Niemczyk, *Moldau in polnische und ungarische Politik. Das Treffen in Levoca 1494*, „Codrul Cosminului” 2015, t. 21, z. 1, s. 104, 107.

⁵⁶ *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) arasındaki münasebetlerle ilgili tarihi belgeler* = *Historical Documents Concerning Relations between the Ottoman Empire and Lehistan (Poland)*, ed. N. Anafarta, Istanbul 1970, nr 1; H.J. Kissling, *Eine anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bajezid II* [w:] *Dissertationes orientales collectae, II, Sultan Bajezid II und der Westen*, München 1988, s. 136–155 (autor przytoczył oryginalną, turecką wersję kroniki, a w artykule: *Die anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bajezid II* [w:] *Dissertationes orientales collectae...*, s. 163–195, zamieścił jej niemieckie tłumaczenie); J. Smółucha, *Kilka uwag na temat wyprawy czarnomorskiej Jana Olbrachta w 1497 r.*, „Studia Historyczne” 1997, R. 40, z. 3, s. 415.

⁵⁷ *Osmanlı İmparatorluğu...*, nr 1, 2 (listy Stefana Wielkiego do sułtana).

⁵⁸ *Ludovici Cervari Tuberonis commentaria* [w:] *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 2, s. 333–334; L. Tuberon De Crieva, *Pamiętniki o czasach moich*, tłum., wstęp i przyp. P. Wróbel, J. Bonarek, Kraków 2016, s. 180–181. Sugeruje to już Z. Spieralski, op. cit., s. 67.

⁵⁹ O. Górka, op. cit., s. 71; F. Papée, op. cit., s. 67; L. Fac, *Południowo-wschodni teatr działań wojennych w latach 1497–1509*, „Rocznik Przemyski” 2007, t. 43, z. 1, s. 62.

⁶⁰ Kodeks Zagrzebski, nr 14.

Po spotkaniu w Lewoczy Olbracht rozpoczął przygotowania do wojny, do której próbował przekonać wszystkich lenników i sąsiadów⁶¹. Prosił Gdańszczan o pożyczkę na potrzeby wojny przeciw „Turkom i Tatarom”⁶². We Lwowie zaś przekazał rajcom miejskim wagę królewską, dopóki Kaffa, Killia i Białogród nie przejdą ponownie na własność chrześcijan⁶³. Do Konstantynopola wysłał natomiast posła Mikołaja Strzeżowskiego z żądaniem wycofania Turków z terenów Białogrodu. Jako że żądanie to było niemożliwe do zrealizowania, traktować je należy raczej jako pretekst do ataku⁶⁴.

Także sama wyprawa przedstawia się odmiennie w źródłach polskich, rumuńskich i tureckich. Zasadnicza zaś różnica dotyczy stanowiska Stefana Wielkiego. Według kronik polskich (Wapowskiego, Kromera, Bielskiego, drugiej wersji Miechowity) Stefan był zaniepokojony krążącymi plotkami o chęci usunięcia go z tronu, a jego nieufność wzbudził dodatkowo fakt, że wojsko Olbrachta nie skierowało się na Kamieniec, a więc krótszą drogą prowadzącą w kierunku Kilii i Białogrodu, ale maszerowało na Pokucie. Wysłał wówczas do polskiego króla posłów, wypytując go o zamiary i zobowiązując się, że jeżeli ten będzie szedł na Turcję, udzieli mu wszelkiej pomocy, ale ostrzegał przed uderzeniem na jego państwo. Oburzony Olbracht rozkazał pojmać posłów i wysłać do Lwowa, sam zaś uderzył na Suczawę. Ostatecznie Olbracht posłuchał rady Władysława II i zawarł rozejm z hospodarem. Ten radził królowi powrót tą samą drogą, którą przybył, ostrzegając przed obraniem krótszej, wiodącej przez wąwozy. Olbracht jednak nie posłuchał ostrzeżenia i wpadł w pułapkę. Hospodar zatem starał się początkowo ostrzec wojska Olbrachta przed grożącym niebezpieczeństwem tureckim⁶⁵.

Zupełnie inne światło na sprawę rzucają natomiast dokumenty i kroniki tureckie, przede wszystkim kroniki staroosmańskie w tłumaczeniach Richarda F. Kreutera⁶⁶ i Hansa J. Kisslinga⁶⁷. W myśl tej pierwszej Stefan miał zawrzeć układ z Polską, w którym nie tylko wyrażał zgodę na przemarsz wojsk polskich przez terytorium jego państwa, ale także zagwarantował swoje wsparcie. Jako nagrodę miałyby otrzymać dwa miasta. Autor nie podaje ich nazw, ale stwierdza, że miały one wcześniej należeć do Turcji⁶⁸. Kiedy jednak wojska polskie wkroczyły na teren Mołdawii, zmienił on zdanie. Zagroził wojskom polskim drogę i opowiedział się po stronie

⁶¹ Naker, s. 297–307.

⁶² *Katalog dokumentów i listów królów polskich*, oprac. S. Szybkowski, Gdańsk 2016, nr 87.

⁶³ *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie [...]*, t. 9, Lwów 1883, nr 11; J. Smołucha, *Papiestwo...*, s. 68.

⁶⁴ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 3, wyd. A. Sokołowski, J. Szujski, A. Lewicki, Kraków 1894, nr 406; J. Smołucha, *Papiestwo...*, 61; idem, *Kilka uwag...*, s. 414.

⁶⁵ Bielski, s. 484; Kromer, s. 1328–1333; Miechowita 2, cap. LXXV, s. 350; Wapowski, s. 24–29.

⁶⁶ R.F. Kreutel, *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481–1512) nach den altosmanischen Chroniken des Oruc und des Anonymus Hanivaldanus*, „Osmanische Geschichtsschreiber”, Bd. 9, Graz 1978, s. 92–98.

⁶⁷ H.J. Kissling, *Eine anonyme...*, s. 136–155; idem, *Die anonyme...*, s. 157–195.

⁶⁸ Najpewniej mowa tu o Kilii i Białogrodzie; zob. R.F. Kreutel, op. cit., s. 212–216; J. Smołucha, *Kilka uwag...*, s. 417.

tureckiej. Według owej kroniki w rzeczywistości Stefan Wielki od samego początku współpracował z Turcją i zaraz po wkroczeniu wojsk polskich wysłał posła do władcy Sylistrii – Mesih Paszy, prosząc o pomoc. Ten przysłał tylko 800 ludzi, co było liczbą niewystarczającą do obrony przed oddziałami polskimi. Obawiając się zemsty polskiego króla, gospodar zdecydował się zorganizować pułapkę. Poinformował więc Olbrachta, że ogromne siły tureckie wkroczyły już na terytorium Mołdawii i poradził, aby wojska polskie się wycofały. Chcąc rzekomo ochronić władcę polskiego, radził mu obrać drogę prowadzącą przez wąwozy. Olbracht posłuchał, wpadając tym samym w zasadzkę⁶⁹.

Dalszych informacji dostarcza *Letopiseșul de la Bistrița*, czyli tzw. Kronika Bystrzycka, powstała na przełomie XV i XVI wieku w Mołdawii, autorstwa najpewniej dwóch różnych osób (ostatnie karty kroniki zaginęły)⁷⁰. Według tejże kroniki decyzja Stefana, czyli brak zgody na przemarsz wojsk polskich przez tereny mołdawskie, była nie po myśli Olbrachta, który chciał zdobyć Kilię i Białogród. Marsz bez zabezpieczonych szlaków wydawał się zbyt ryzykowny, dlatego król polski postanowił skłonić Stefana do współpracy siłą i zaatakował stolicę mołdawskiego państwa, lecz bez sukcesu⁷¹. Ten krok zaniepokoił jednak Władysława II, który wysłał posła, Václava Čiča, z żądaniem natychmiastowego opuszczenia terenów mołdawskich, oskarżał również brata o złamanie postanowień lewockich. Olbracht, nie mając innego wyjścia, 18 października zawarł pokój, który miał umożliwić wojskom polskim bezpieczny powrót do kraju, ponadto otrzymał przyjazną radę, ażeby nie obierać najkrótszej, prowadzącej przez wąwozy drogi, którą to jednak radę władca polski zignorował. W rezultacie 26 października doszło do bitwy pod Koźminem i sromotnej klęski wojsk polskich⁷². Kronika Bystrzycka w znacznym stopniu powieliła zatem informacje zawarte w kronikach polskich. Podobne informacje podaje *Letopiseșul Anonim al Moldovei*⁷³. Mołdawski *Letopiseșul de la Putna I* anonimowego autorstwa (powstały na przełomie XV i XVI wieku i będący częścią Kodeksu z Pochayiv, zawierającego liczne kroniki mołdawskie) podaje, że Stefan podejrzewał Olbrachta o nieczne zamiary i chęć podbicia jego kraju, dlatego wysłał do niego posłów Isaaca i Tăutula, których Olbracht uwięził, a następnie ruszył pod Suczawę⁷⁴. W anonimowym *Letopiseșul de la Putna II*, będącym częścią tego samego kodeksu, mowa jest o tym, iż Olbracht kłamał, mówiąc o chęci walki z Turcją, w rzeczywistości bowiem

⁶⁹ H.J. Kissling, *Die anonyme...*, s. 185; O. Cristea, *The Friend of My Friend and the Enemy of My Enemy: Romanian Participation in Ottoman Campaigns* [w:] *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the 16th–17th Centuries*, ed. G. Karman; L. Kunčević, Leiden 2013, s. 259–260.

⁷⁰ *Letopiseșul de la Bistrița...*, s. 59; I. Czamańska, *Letopiseșul de la Bistrița* [w:] *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, vol. 2, Leiden–Boston 2010, s. 1019–1020.

⁷¹ *Letopiseșul de la Bistrița...*, s. 59

⁷² Ibidem, s. 59–61.

⁷³ *Letopiseșul Anonim al Moldovei...*, s. 20–21.

⁷⁴ *Letopiseșul de la Putna I*, s. 52; szerzej na temat Latopisów de la Putna I i II, zob. I. Czamańska, *Letopiseșul de la Putna I* [w:] *Encyclopedia...*, vol. 2, s. 1020; eadem, *Letopiseșul de la Putna II* [w:] *Encyclopedia...*, s. 1020; zob. też: *Letopiseșul Anonim al Moldovei...*, s. 20; *Letopiseșul de la Putna II*, s. 65; *Chronica Moldo-Polona...*, s. 171; *Letopiseșul Țării Moldovei* [w:] *Stefan cel Mare și Sfânt 1504–2004 – Portret în Cronica, Sfânta Manastire Putna* 2004, s. 60–62.

chciał zdobyć Kilię i Białogród oraz uderzyć na Mołdawię. W celu przeciwdziałania zamiarom polskiego monarchy Stefan wysłał posłów Isaaca i Tăutula⁷⁵. *Chronica Moldo-Polona*, *Letopisețul Țării Românești si a Țării Moldovei* i *Letopisețul Țării Moldovei* wspominają dodatkowo o pomocy w liczbie 12 000 rycerzy, jakiej mieli udzielić Stefanowi władca Węgier oraz wojewoda siedmiogrodzki⁷⁶. Według kroniki Moldo-Germana Olbracht ogłosił wyprawę antyturecką, ale Stefan, nie dowierzając mu, wysłał do polskiego króla posła Isaaca z żądaniem, by wyprawa kierowana była przeciw Turcji, a nie przeciw niemu. Olbracht pojmał posła⁷⁷.

Zasadnicza różnica między polskimi i tureckimi przekazami polega zatem na nakreśleniu stanowiska Stefana Wielkiego w trakcie kampanii Olbrachta. O ile bowiem według polskich źródeł (ale także Kroniki Bystrzyckiej) Stefan chciał ostrzec króla przed niebezpieczeństwem, o tyle wedle kronik tureckich wprowadził go celowo w zasadzkę. Nie ma tam również słowa o ataku na Suczawę. Jak było w rzeczywistości? Jest mało prawdopodobne, że Stefan, domyślając się planów polskiego króla, chciał go chronić. Być może stanowisko autorów polskich źródeł wynika z faktu, że pisali oni o wojnie przeciw Turcji, a nie przeciw Mołdawii, wobec czego takie nieprzyjazne stanowisko Stefana (wpędzanie w pułapkę) do owego opisu w ogóle nie pasowało. Ilona Czamańska stwierdziła, że w rzeczywistości była tylko jedna droga, właśnie ta wiodąca przez Lasy Koźmińskie, Stefan musiał zatem wprowadzić Olbrachta w zasadzkę⁷⁸.

Zmierzając do konkluzji i próbując odpowiedzieć na pytanie, czy głoszona przez Olbrachta kampania antyturecka była również jego rzeczywistym zamiarem, czy jedynie pretekstem usprawiedliwiającym inne cele polityczne, należy całkowicie odrzucić przypuszczenie, że w Lewoczy związany został jakiś spisek antymoławski Jagiellonów, o czym wspominała starsza literatura⁷⁹. Niewątpliwie Olbracht działał bowiem wbrew woli brata, co ten niejednokrotnie mu zarzucał, o „spisku” zatem mowy być nie może. Odrzucić należy także hipotezę, jakoby wyprawa skierowana była wyłącznie przeciw Mołdawii. W ówczesnych warunkach prawno-politycznych atak na Mołdawię równałby się z konfliktem z Turcją, która uznawała te tereny za swoją strefę wpływów. Z tego musiał zdawać sobie sprawę Olbracht. Moim zdaniem w badaniach nad tym problemem bardzo istotne są postanowienia zjazdu lewockiego z roku 1494 i kwestia rywalizacji z Węgrami. W trakcie zjazdu podejmowano problem zagrożenia ze strony jakiegoś „wroga”, którym w moim przekonaniu była Turcja. Wydaje się, że w Lewoczy rozprawiano, w jaki sposób można przeciwdziałać owemu zagrożeniu z południowego wschodu. Rozwiązaniem problemu byłoby

⁷⁵ *Letopisețul de la Putna II*, s. 65; I. Czamańska, *Letopisețul de la Putna II*, s. 1020.

⁷⁶ *Chronica Moldo-Polona*, s. 171; *Letopisețul Țării Moldovei*, s. 61; *Letopisețul Țării Românești si a Țării Moldovei* [w:] *Stefan cel Mare si Sfânt...*, s. 131.

⁷⁷ *Chronica Moldo-Germana* [w:] *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI ...*, s. 37.

⁷⁸ I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna...*, s. 303; C. Rezachevici, D. Căpățina, *Campania lui Ștefan cel Mare din 1497 împotriva regelui Ioan Albert. Bătălia din Codrul Cosminului*, „File din istoria militară a poporului român”, vol. 3, București 1975, s. 38–70.

⁷⁹ J. Caro, *Geschichte Polens*, Bd. 5/2, Hamburg 1888, s. 1481–1506, s. 721–722; A. Borzemski, op. cit., s. 66.

stworzenie swojego rodzaju buforu. Olbracht, na co wskazują źródła, chciał, aby taką rolę spełniała Mołdawia znajdująca się pod panowaniem Zygmunta. W ten sposób nie tylko stworzono by pewien bufor, ale i uposażono młodszego brata, z czym Jagiellonowie (w szczególności Olbracht i Aleksander) również mieli problem. Z takim pomysłem nie zgodził się jednak Władysław, obawiając się utraty wpływów w Mołdawii, pogorszenia relacji z Turcją i wzrostu zagrożenia z jej strony. Węgry ze względu na obowiązujący ich pokój nie mogły uczestniczyć w starciu z Turcją. Rozwiązaniem miałyby być zatem zdobycie portów nadczarnomorskich – Kilii i Białogrodu – przez Olbrachta, ale przekazanie ich w zarząd gospodarowi mołdawskiemu Stefanowi. Wspomina o tym sam Olbracht w instrukcji poselskiej⁸⁰, a potwierdza to kronika staroosmańska⁸¹. Władysław kategorycznie odrzucał bowiem możliwość starcia z Mołdawią. Tymczasem zdobycie przez Polskę Kilii i Białogrodu dla siebie równałoby się z uzyskaniem zwierzchności nad Mołdawią i kontrolą handlu nadczarnomorskiego. Na to Władysław nie mógł się zgodzić, zabronił ataku na Mołdawię, a wyprawę na Kilię i Białogród polecił przeprowadzić przy współudziale Stefana. Olbracht oficjalnie musiał przystać na żądania brata, a celem wyprawy było niewątpliwie zdobycie Kilii i Białogrodu. Pozostaje jedynie pytanie, czy polski król – jak oficjalnie głosił, realizując postanowienia zjazdu lewockiego i ustalenia z Władysławem – chciał przekazać owe dwa zdobyte miasta w zarząd Stefanowi Wielkiemu, czy może jednak zatrzymać je dla siebie, a przy okazji wyprawy podporządkować sobie gospodarstwo? Jak wyjaśniła I. Czamańska, zajęcie Kilii i Białogrodu przez Polskę równałoby się zwierzchności nad Mołdawią. Atak na Kilię i Białogród nie był bowiem możliwy bez przyzwolenia Mołdawii ani jej pomocy⁸². Tymczasem gospodar, podejrzewając Olbrachta o nie najlepsze względem Mołdawii zamiary (za sprawą Bartłomieja Drágffy obecnego na lewockim zjeździe), nie miał zamiaru pomagać polskiemu władcy, o czym Olbracht wiedział dzięki poselstwu Kurozwęckiego do hospodara. Brak przyzwolenia Stefana musiał się natomiast równać atakowi na Mołdawię, z czego również Olbracht niewątpliwie zdawał sobie sprawę. Może właśnie na to liczył?

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne

Directia Județeană Sibiu a Arhivelor Naționale ale României, Colecția de documente medievale, Serie U.II (Inventar 25), nr 557, 558, 561.

Magyar Országos Levéltár (Budapest), nr 24771.

Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Dokumenty miasta Wrocławia nr 6029, kopia nr 6030.

⁸⁰ Kodeks Zagrzebski, nr 14.

⁸¹ R.F. Kreutel, op. cit., s. 212–216; J. Smołucha, *Kilka uwag...*, s. 417.

⁸² I. Czamańska, *Mołdawia i Wołoszczyzna...*, s. 175.

Źródła drukowane

- Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariae cum Moldavia et Valachia*, vol. 1, ed. E. Veress.
- Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie [...]*, t. 9, Lwów 1883.
- Akty odnosziaszczijesia k istorii Zapadnoj Rossnij sobranojei izdanoje archeograficzieskoju komissieju*, t. 1, St. Petersburg 1846.
- Bonfini A., *Rerum Hungaricarum Decades quatuor cum dimidia... per Joannem Sambucum*, Francofurti 1581.
- Chronica Moldo-Germana* [w:] *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, București 1959.
- Chronica Moldo-Polona* [w:] *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, București 1959.
- Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 3, wyd. A. Sokołowski, J. Szujski, A. Lewicki, Kraków 1894.
- De Crieva L. Tuberon, *Pamiętniki o czasach moich*, tłum., wstęp i przyp. P. Wróbel, J. Bonarek, Kraków 2016.
- Hustinskaja lietopis* [w:] *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 2, Cracoviae 1874.
- I Diarii di Marino Sanudo*, a cura di F. Stefani, G. Berchet, N. Barozzi, t. 1, Venezia 1879.
- Katalog dokumentów i listów królów polskich*, oprac. S. Szybkowski, Gdańsk 2016.
- Kissling H.J., *Die anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bajezid II* [w:] *Dissertationes orientales collectae, II, Sultan Bajezid II und der Westen*, München 1988.
- Kissling H.J., *Eine anonyme altosmanische Chronik über Sultan Bajezid II* [w:] *Dissertationes orientales collectae, II, Sultan Bajezid II und der Westen*, München 1988.
- Kreutel R.F., *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481–1512) nach den altosmanischen Chroniken des Oruc und des Anonymus Hanivaldanus*, „Osmanische Geschichtsschreiber”, Bd. 9, Graz 1978.
- Kronika polska Marcina Kromera biskupa warmińskiego ksiąg XXX dotąd w trzech językach, a mianowicie w łacińskim, polskim i niemieckim wydana, na język polski z łacińskiego przełożona przez Marcina z Błażowa Błażowskiego i wydana w Krakowie w drukarni M. Loba r. 1611*, Sanok 1857.
- Kronika polska Marcina Bielskiego nowo przez Joachima Bielskiego syna jego wydana*, Kraków 1597.
- Kroniki Bernarda Wapowskiego część ostatnia, czasy podługoszowe obejmująca (1480–1535)*, t. 2, ed. J. Szujski, Kraków 1874.
- Letopisețul Anonim al Moldovei* [w:] *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, București 1959.
- Letopisețul de la Putna I* [w:] *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, București 1959.
- Letopisețul de la Putna II* [w:] *Cronicile slavo-române din secolele XV–XVI publicate de Ioan Bogdan*, ed. P.P. Panaitescu, București 1959.
- Letopisețul Țării Românești si a Țării Moldovei* [w:] *Stefan cel Mare si Sfânt 1504–2004 – Portret in Cronica*, Putna 2004.
- Letopisețul de la Bistrița 1359–1506* [w:] *Cronice inedite atingătoare de Istoria Românilor*, ed. I. Bogdan, Bukarest 1895.

- Letopisețul Țării Moldovei* [w:] *Stefan cel Mare și Sfânt 1504–2004 – Portret în Cronica*, Putna 2004.
- Liborius Naker Tagebuch über den Kriegszug des Hochmeisters Johann v. Tiefen gegen die Türken im J. 1497* [w:] *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. 5, Leipzig 1874.
- Lietuvos Metrika (1426–1506)*, knyga 5, wyd. E. Banionis, Vilnius 1993.
- Ludovici Cervari Tuberonis commentaria* [w:] *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 2, Kraków 1874.
- Matthias de Myechov, *Chronica Polonorum*, Kraków 1519.
- Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486–1516 (Kodeks Zagrzebski)*, oprac. J. Garbacik, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966.
- Narbutt T., *Pomniki do dziejów litewskich pod względem historycznym, dyplomatycznym, geograficznym, itp.*, Wilno 1846.
- Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) arasındaki münasebetlerle ilgili tarihi belgeler = Historical Documents Concerning Relations between the Ottoman Empire and Lehistan (Poland)*, ed. Nigâr Anafarta, İstanbul 1970.
- Philippi Callimachi, *De his quae a Venetis tentata sunt Persis ac Tartaris contra Turcos movendis*, wyd. A. Kempfi, T. Kowalewski, tłum. M. Cytowska, Warszawa 1962.
- Pistorius J., *Polonicae Historiae Corpus hoc est, Polonicarum rerum Latini recentiores et veteres scriptores [...]*, Bd. 2, Basileae 1582.
- Sbornik Imperatorskogo Russkogo Istoricheskogo Obszczestwa*, t. 35, ed. S. Biełokurow, St. Petersburg 1882.
- Suprasł'skaâ rukopis': soderžašaâ novgorodskuû i kievskuû sokašennâ letopisi*, oprac. M.A. Obolenskij, Moskwa 1836.
- Účty dvora prince Zikmunda Jagellonského, vévody hlohovského a opavského, nejvyššího hejtmána Slezska a Lužic, z let (1493) 1500–1507. Kritická edice pramene*, ed. P. Kozák, Opawa 2014.
- Urkunden zur Geschichte des Schwäbischen Bundes (1488–1533)*, hrsg. K. Klüpfel, Bd. 1, Stuttgart 1846.
- Urkunden, Briefe und Aktenstücke zur Geschichte Maximilians I. und seiner Zeit*, hrsg. J. Chmel, Stuttgart 1845.
- Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV–XVI вв. собр. В.А. Уляницким*, Москва 1887.
- Сборник Императорского Русского исторического общества*, Вып 35, СПб 1882.

Opracowania

- Baczkowski K., *Kto był posłem Władysława II pod Suczawą w 1497 r.?*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 1997, z. 123.
- Baczkowski K., *Rozembarški Mikołaj*, PSB, t. 32, Wrocław 1989–1991.
- Bak J.M., *Hungary and Crusading in the 15th Century* [w:] *Crusading in the 15th Century*, ed. N. Housley, Message and Impact, Basingstoke–New York 2004.
- Borzemski A., *Kronika Miechowity, Rozbiór krytyczny*, Kraków 1890.
- Caro J., *Geschichte Polens*, Bd. 5/2, Hamburg 1888.
- Cristea O., *The Friend of My Friend and the Enemy of My Enemy: Romanian Participation in Ottoman Campaigns* [w:] *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the 16th–17th Centuries*, ed. G. Karman, L. Kunčević, Leiden 2013.

- Cristea O., *A Strange Tail: King John Alberts Moldavian Campaign (1497) in Marino Sanudo's diari*, „Medieval and Early Modern Studies for Central and East Europe” 2013, t. 5.
- Czamańska I., *Letopisețul de la Bistrița* [w:] *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, vol. 2, Leiden–Boston 2010.
- Czamańska I., *Letopisețul de la Putna I* [w:] *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, vol. 2, Leiden–Boston 2010.
- Czamańska I., *Letopisețul de la Putna II* [w:] *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, vol. 2, Leiden–Boston 2010.
- Czamańska I., *Moldawia i Wołoszczyzna w stosunkach polsko-tureckich w XV–XVII wieku*, „Balcanica Posnaniensia” 1989, t. 4.
- Czamańska I., *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań 1996.
- Fac L., *Południowo-wschodni teatr działań wojennych w latach 1497–1509*, „Rocznik Przemyski” 2007, t. 43, z. 1.
- Finkel L., *Zjazd Jagiellonów w Lewoczy*, „Kwartalnik Historyczny” 1914, R. 28.
- Garbacik J., *Kallimach Filip Buonaccorsi*, PSB, t. 11, Wrocław 1964.
- Garbacik J., *Kallimach jako dyplomata i polityk*, Rozprawy Wydziału Historyczno-Filozoficznego PAU, Kraków 1948, ser. II, t. 46, nr 4.
- Gorovei S.S., Szekely M.M., *Princeps omni laude maior. O istorie o lui Stefan cel Mare*, Sfanta Manastire Putna 2005.
- Górka O., *Białogród i Kilia a wyprawa z 1497 r.* [w:] *Sprawozdania z posiedzeń Towarzystwa Naukowego Warszawskiego*, wydział II, t. 25, Warszawa 1932.
- Iorga N., *Studii istorice asupra Chiliei si Cetatii Alba*, Bucuresti 1899.
- Knoll P.W., *Poland as a Antemurale Christianitatis in the Late Middle Ages*, „The Catholic Historical Review” 1974, t. 60, nr 3.
- Kolankowski L., *Dzieje Wielkiego Księstwa Litewskiego za Jagiellonów*, t. 1: 1377–1499, Warszawa 1930.
- Kowalska Z., *Mikołaja Rozembarskiego traktat z roku 1499 o pochodzeniu Tatarów*, Kraków 1992.
- Kujawski W., *Krzysztof z Kurozwęk jako wielki kanclerz koronny i biskup wrocławski*, Warszawa 1987.
- Lewicki A., *Król Jan Olbracht o klęsce bukowińskiej r. 1497*, „Kwartalnik Historyczny” 1893, t. 7.
- Lukas S., *O rzekomej wyprawie na Turka z r. 1497* [w:] *Album uczącej się młodzieży polskiej polskiej poświęcony J.I. Kraszewskiemu z powodu jubileuszu jego pięćdziesięcioletniej działalności literackiej*, Lwów 1879.
- Nagy I., *Erasmus a jeho apel na vedenie vojny proti Osmanom* [w:] *Turek na obzore. Z pramenov k uhorsko-osmanským vzt'ahom*, red. P. Maliniak, I. Nagy, Kraków 2013.
- Nanajvýš prospešná úvaha o vyhlášení vojny. Turkom pri príležitosti výkladu 28. Žalmu* [w:] *Turek na obzore. Z pramenov k uhorsko-osmanským vzt'ahom*, red. P. Maliniak, I. Nagy, Kraków 2013.
- Niemczyk K., *Kamienieccy herbu Pilawa. Z dziejów kariery i awansu szlachty polskiej do 1535/1536 roku*, Katowice 2016.
- Niemczyk K., *Moldau in polnischen und ungarischen Politik. Das Treffen in Levoca 1494*, „Codrul Cosminului” 2015, t. 21, z. 1.
- Niemczyk K., *Wyprawa Jana Olbrachta z 1497 r. w historiografii polskiej* [w:] *Związki polsko-rumuńskie w historii i kulturze*, red. E. Wieruszewska-Calistru, K. Stempel-Gancarczyk, Suczawa 2018.

- Papée F., *Jan Olbracht*, Kraków 2006.
- Pietkiewicz K., *Wielkie Księstwo Litewskie pod rządami Aleksandra Jagiellończyka. Studia nad dziejami państwa i społeczeństwa na przełomie XV i XVI wieku*, Oświęcim 2014.
- Pilat L., *Between Ottoman Empire and Latin Christendom: Moldavia as Frontier Society in the Late Middle Ages* [w:] *Europe and the "Ottoman World": Exchanges and Conflicts (16th–17th Centuries)*, ed. R.G. Păun, G. Karman, Istanbul 2013.
- Pilat L., *The 1487 Crusade: A Turning Point in the Moldavian-Polish Relations*, „Medieval and Early Modern Studies for Eastern and Central Europe” 2010, t. 2.
- Rady Kallimachowe* [w:] M. Wiszniewski, *Historia literatury polskiej*, t. 3, Kraków 1841.
- Rezachevici C., Căpățina D., *Campania lui Ștefan cel Mare din 1497 împotriva regelui Ioan Albert. Bătălia din Codrul Cosminului*, „File din istoria militară a poporului român”, vol. 3. București 1975.
- Smołucha J., *Kilka uwag na temat wyprawy czarnomorskiej Jana Olbrachta w 1497 r.*, „Studia Historyczne” 1997, R. 40, z. 3.
- Smołucha J., *Papieżstwo a Polska w latach 1484–1526. Kontakty dyplomatyczne na tle zagrożenia tureckiego*, Kraków 1999.
- Spieralski Z., *Po klęsce bukowińskiej 1497 r. Pierwsze najazdy Turków na Polskę*, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 1963, t. 9, cz. 1.
- Srodecki P., *Antemurale Christianitatis. Zur Genese der Bollwerksrhetorik im östlichen Mitteleuropa an der Schwelle vom Mittelalter zur Frühen Neuzeit*, Husum 2015.
- Tibor N., *A gróf és a herceg magánháborúja*, „Századok” 2014, nr 148 (2).
- Wagner F., *Der Schwäbische Bund und die fränkischen Hohenzollern*, „Forschungen zur deutschen Geschichte” 1882, Bd. 22, 1885, Bd. 25.
- Weintraub W., *Renaissance Poland and Antemurale Christianitatis*, „Harvard Ukrainian Studies” 1979–1980, t. 8–9, nr 2.
- Wiesflecker H., *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich, und Europa an der Wende zu Neuzeit*, Bd. 2, München 1975.